

ZOFIA ŻUCHOWSKA
Lublin

POLIKARPA GIRSZTOWTA
MAPA RZYMSKO-KATOLICKICH DIECEZJI W ROSJI
WYDANA W 1857 ROKU

Wymieniona w tytule mapa jest bardzo mało znana w Polsce, nawet historykom i geografom zajmującym się historią kartografii. Nie ma też żadnego osobnego omówienia w literaturze naukowej. Istnieją tylko wzmianki o jej wydaniu¹. Nie odnotowują jej katalogi zbiorów kartograficznych ani z okresu międzywojennego, ani powojennego². Nawet w najnowszym centralnym katalogu zbiorów kartograficznych nie ma o niej informacji³. Trudno więc powiedzieć, ile egzemplarzy tej mapy zachowało się do dzisiaj. Wiadomo tylko, że istnieje jeden egzemplarz w zbiorach Biblioteki Czartoryskich w Krakowie oraz w zbiorach Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce KUL. Pełny tytuł mapy Polikarpa Girsztowta jest bardzo długi⁴. Wyjaśnia on wiele, ale nie daje pełnej informacji. Prawdopodobnie mapa ta została wydana bez komentarza, który mógłby przekazać o niej więcej informacji. Nie wiemy nawet, w jakim nakładzie została wydana.

Podtytuł mapy wskazuje, że jej autor dedykował ją metropolicie mohylewskiemu arcybiskupowi Wacławowi Żylińskiemu z okazji ceremonii nałożenia paliusza w kościele św. Katarzyny w Petersburgu 9 XII 1856 r. Wacław Żyliński był szóstym z kolei arcybiskupem mohylewskim. Godność tę piastował od 27 X 1856 r. aż do śmierci, tj. do 5 V 1863 r.⁵

¹ T. Turkowski, *Girsztowt Polikarp*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, s. 2; L. Finkel, *Bibliografia historii polskiej*, t. I, s. 700; K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. II, s. 36, *Wielka Encyklopedia Ilustrowana* red. J. Aleksandrowicz, J. Banzemer i inni, t. XXV, s. 74-75; *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, red. J. Archutowski, R. Archutowski i inni, t. XLIII-XLIV, s. 326.

² J. Münnich, *Mapy Polski XVI-XIX w. Katalog*, Kraków 1904; B. Olszewicz, *Polskie zbiory kartograficzne*, Warszawa 1926; M. Dzikowski, *Katalog zbiorów Uniwersytetu S. Batoiego w Wilnie*, Wilno 1939; *Katalog wystawy zbiorów kartograficznych Biblioteki Narodowej w Warszawie w 1934 roku*, Warszawa 1934; K. Szukla, *Zbiory kartograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, Wrocław 1978.

³ *Centralny katalog zbiorów kartograficznych w Polsce*, red. T. Paćko i W. Trzebiński, z. 5 cz. 1, Warszawa 1983.

⁴ *Mapa rzymsko-katolickich diecezji w Rosji. Jaśnie wielmożnemu Wacławowi Żylińskiemu metropolicie wszech rzymsko-katolickich kościołów w cesarstwie, arcybiskupowi mohylewskiemu, orderów kawalerowi, na pamiątkę uroczystego przyjęcia przez Jego Arcypasterską Mość św. paliusza w d. 9 grudnia 1856 r. w kościele św. Katarzyny w Petersburgu poświęca dr. P. Girsztowt uczonych towarzyszym członek*, 1857 St. Petersburg.

⁵ *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor i Z. Obertyński, t. II, cz. I-II, Poznań-Warszawa 1979.

MAPPA
RZYMSKO-KATOLICKICH DYECEZYI
W ROSSYI

JASNIĘ WIELMOŻNEMU
WACŁAWOWI ŻYLIŃSKIEMU

METROPOLICIE WSZECH RZYMSKO-KATOLICKICH ROSCJOŁÓW W CESARSTWIE, ARCYBISKOPIOWI MORYLEWSKIEMU, ORDEŃW KAWALEROWI,

NA PAMIĄTKĘ

PROSZYNIEGO PRZEDKŁA PRZEZ JEHO ARCYBISKOPIA MÓST ŚW. PALLIUSZA W D. 3

GRUDNIA 1857 R. W MOSKWI. ŚW. KOTARZYSZY W PETERSBURGU

POSWIĘCA

D. P. GIESZTOWI

KTÓREMU W TOWARZYSTWIE CZŁONKÓW

1857

ST. PETERSBURG.

Nie wiemy nic o zainteresowaniach autora i wydawcy mapy sprawami Kościoła i kartografią. Z jego życiorysu dowiadujemy się, że interesował się historią. Nie były mu również obce sprawy niepodległości narodu.

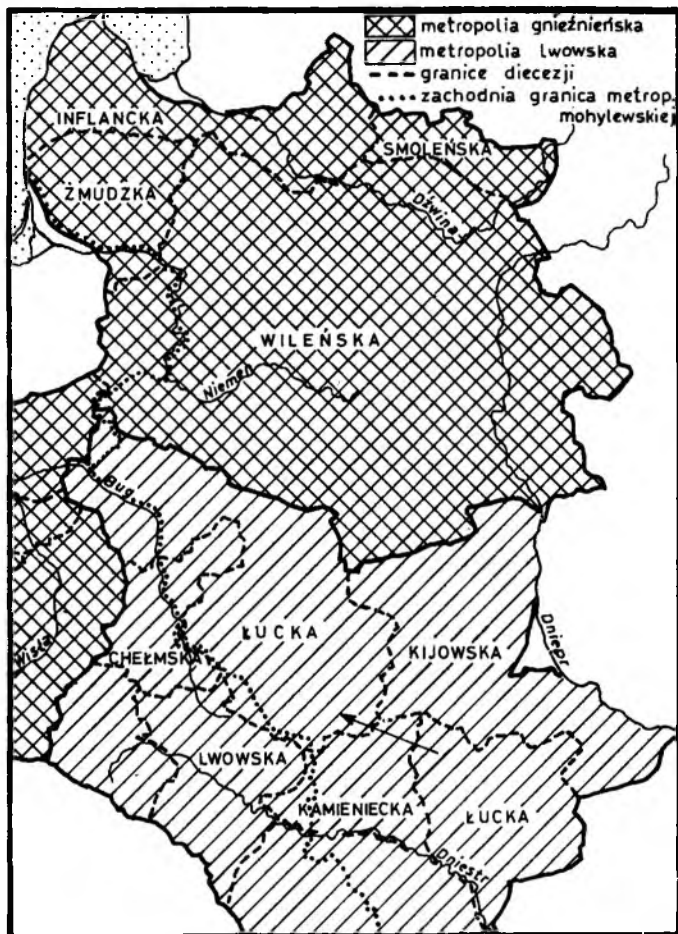
Polikarp Girsztowt, jak podaje Tadeusz Turkowski w *Polskim słowniku biograficznym*, urodził się w 1827 r. w Hryniskach w powiecie kowieńskim. Kształcił się w Kiejdanach i w Wilnie, a od 1847 r. w Akademii Wojskowo-Chirurgicznej w Petersburgu, którą ukończył ze stopniem doktora w roku 1852. W czasie studiów założył w Petersburgu księgozbiór dla studentów Polaków i urządził dla kolegów lekcje historii, języków nowożytnych i łaciny. Po ukończeniu studiów mianowany został ordynatorem szpitala wojskowego i asystentem Kliniki Terapeutycznej w Akademii. W czasie wojny krymskiej przebywał w Odessie, a w latach 1853-1856 w Rumunii jako naczelny lekarz szpitala wojskowego. Jesienią 1856 r. wrócił do Petersburga na poprzednie stanowisko. W roku 1857 wydał omawianą mapę, która była chyba jego jedynym dorobkiem w tej dziedzinie.

W końcu 1858 r. przyjechał do Warszawy, gdzie objął Katedrę Chirurgii Teoretycznej w nowo utworzonej Akademii Medycznej. W czasie Powstania Styczniowego i poprzedzających je demonstracji patriotycznych, korzystając ze swego stanowiska w szpitalach wojskowych, niósł nie tylko pomoc lekarską, ale także pośredniczył w przekazywaniu na zewnątrz informacji o rannych i więźniach. Na polecenie Rządu Narodowego zorganizował służbę zdrowia i kierował nią w sposób energiczny, a jednocześnie rozważny tak, że uszło to uwadze władz carskich. O tej działalności mówią jemu współcześni, podkreślając rozważę, humanitarność i patriotyzm Girsztowta. Za udział w powstaniu Girsztowt represyjnie został zwolniony ze stanowiska konsultanta w szpitalu wojskowym. Zachował tylko katedrę w utworzonym ze Szkoły Głównej Uniwersytecie Warszawskim. Zajął się głównie pracą pedagogiczną, naukową i wydawniczą, gromadził materiały do dziejów medycyny w Polsce. Założył „Gazetę Lekarską” i zainicjował wydawanie podręczników pod nazwą Biblioteka Umiejętności Lekarskich. Odnaczał się olbrzymią energią. W celu sprawnego prowadzenia wielkiej akcji wydawniczej założył drukarnię. Tragiczna śmierć 11 XI 1877 r. przerwała jego działalność. Pozostawił około 100 rozpraw z dziedziny lekarskiej⁶, czym zasłużył się bardzo dla rozwoju piśmiennictwa medycznego. Niewiele natomiast wiemy o tym, co skłoniło go do wydania mapy o tematyce kościelnej. Nie wiemy też, kto wykonał tę mapę i jak długo trwała nad nią praca. Nie wydaje się bowiem prawdopodobne, by sam Girsztowt, będąc doktorem medycyny, mógł przy swoich licznych obowiązkach zawodowych znaleźć czas na tak trudną i żmudną pracę. Trudno jest ustalić, jaki jest faktyczny wkład Girsztowta w powstanie tej mapy.

Mapa obejmuje obszar całej metropolii mohylewskiej z aktualnym podziałem na diecezje. Chociaż tytuł wskazuje na jedną mapę, są to trzy mapy wydane na czterech arkuszach. Pierwsza z nich przedstawia część metropolii obejmującą ziemie należące do dawnej Rzeczypospolitej, a włączone do Rosji w czasie rozbiorów. Były to części dawnych metropolii gnieźnieńskiej i lwowskiej.

⁶ Turkowski, op. cit. s. 1-3; S. Kościński, *Słownik lekarzy polskich*, Warszawa 1883-8.

Diecezje Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej w 1772 r.,
które weszły w skład metropolii mohylewskiej

Mapa druga, umieszczona w lewym dolnym arkuszu, przedstawia Rosję europejską i obejmuje diecezję tyraspolską, zwaną także saratowską, i część archidiecezji mohylewskiej po Ural.

Trzecia z map, umieszczona na lewym górnym arkuszu (tuż pod tytułem), przedstawia cały obszar Syberii, która wchodziła w skład archidiecezji mohylewskiej.

Każdą z tych map przedstawiono w różnej podziałce. Mapę pierwszą w podziałce największej, ostatnią w najmniejszej. Pokazanie tych trzech obszarów w różnych podziałkach jest całkowicie uzasadnione, ponieważ liczba miejscowości z kościołami i kaplicami jest na nich bardzo zróżnicowana. Na ziemiach należących do dawnej Rzeczypospolitej liczba punktów sakralnych jest bardzo duża, w rosyjskiej części metropolii im dalej na wschód, tym punktów tych jest coraz mniej, a za Uralem jest ich tylko kilka. Porównanie wielkości obszarów poszczególnych

Diecezje metropolii mohylewskiej
na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w połowie XIX wieku

diecezji wchodzących w skład metropolii umożliwia mapa druga, na której nanie-siono granice tych diecezji.

Mapy wykonano na siatce geograficznej, w odwzorowaniu stożkowym. Gę-s-tość sieci południków i równoleżników uzależniono od podziałki mapy i opisano je na ramce. Na mapie pierwszej opisano siatkę geograficzną co 2°, na drugiej co 5° z

podziałem stopniowym na ramce, a na mapie trzeciej wyrysowano i opisano siatkę co 10°. Na wszystkich mapach przyjęto południk Ferro jako zerowy. Podziałki liniowe dwu map podano w wiorstach rosyjskich, a na mapie Syberii w milach niemieckich. Po przeliczeniu ich na kilometry przybliżone podziałki map wynoszą: pierwszej – 1:17 M, drugiej – 1:16 M, a trzeciej – 1:52 M.

Z elementów geograficznych map przedstawiono zarys linii brzegowej, większe jeziora i bogatą sieć rzeczną. Linia brzegowa i sieć rzeczna przedstawiona jest tak, jak na innych mapach z 1. poł. XIX w. Duże błędy w linii brzegowej Syberii na mapie wynikły z niedokładnej znajomości tej wielkiej krainy geograficznej. Przy wykonaniu tych map posłużono się podkładami map zawierającymi błędy, które dopiero dzięki późniejszym badaniom i pomiarom zostały wyeliminowane.

Na mapie pierwszej, oprócz wyżej wymienionych elementów, pokazano wiele elementów sytuacyjnych. Wyróżniono podwójnie, znakiem i rodzajem pisma, miasta gubernialne, powiatowe i niepowiatowe, miasteczka, wsie, a także dwory, jeśli był tam kościół lub kaplica. Zaznaczono też fortece i stacje pocztowe. Pięcioma rodzajami linii wyróżniono drogi, a mianowicie: droga-szośa, droga pocztowa, droga mała, droga żelazna i projektowana żelazna. Drogi żelazne zaznaczono wyłącznie na mapie drugiej.

Za pomocą grupy znaków przedstawiono zasadniczą treść mapy, a mianowicie: stolicę archidiecezji, stolicę biskupstwa, kościół parafialny, kościół nieparafialny i filialny, kaplicę, klasztor. Jeśli w danej miejscowości było więcej budowli sakralnych, obok znaku umieszczono odpowiednią cyfrę. O ile dla miast, wsi i dróg wykorzystano gotowy podkład, to sieć kościołów naniesiono prawdopodobnie opierając się na wydawanych każdego roku schematyzmach diecezjalnych.

Chcąc wyjaśnić, na podstawie jakich materiałów kościelnych została opracowana mapa i bliżej określić czas jej wykonania, a nie tylko wydania, porównaliśmy jej treść z katalogami kościołów metropolii mohylewskiej, opublikowanymi w latach najbliższych dacie wydania tej mapy. Mogła być ona opracowana w bardzo krótkim czasie, gdyż Girsztowt powrócił z wojny krymskiej do Petersburga dopiero jesienią 1856 r. i mógł wtedy zatrudnić kilka osób do jej wykonania⁷. Porównaliśmy też wszystkie punkty sakralne w diecezji wileńskiej występujące na mapie ze schematyzmem tej diecezji z 1856 r.⁸ Na około 660 punktów sakralnych na mapie różnice w stosunku do wykazu w schematyzmie występują tylko w dziesięciu wypadkach i dotyczą w dwóch wypadkach filii, które w schematyzmie są parafiami i 8 kaplic zaznaczonych na mapie, a których brak w wykazie. Istnieje więc duża zgodność między wykazem kościołów z 1850 r., wykonanych przez biskupa sufragana i koadiutora archidiecezji mohylewskiej Ignacego Hołowińskiego w celu rozgraniczenia diecezji i utworzenia diecezji chersońskiej (tyraspolskiej)⁹. Spis ten mógłby być doskonałym źródłem do opracowania tej mapy, ponieważ posiada wykaz miejscowości należących do poszczególnych parafii. Duże różnice między tym spisem a mapą dowodzą, że nie posłużył on za podstawę do jej opracowania. Na trzy

⁷ Turkowski, op. cit. s. 2.

⁸ *Directorium horarum canonicarum et missarum pro Dioecesi Vilnensi in annum Domini bissexilem MDCCCLVI sub regimine [...] Venceslai Zyliński [...] epi viln [...] impressum, Vilnae 1855.*

sprawdzone diecezje w dwóch zgadza się tylko liczba parafii. Różnice w pozostałych punktach sakralnych są bardzo duże. Istnieją także rozbieżności w pisowni nazw miejscowości.

Należy sądzić, że do opracowania omawianej mapy wykorzystano schematyzmy diecezji z lat najbliższych poprzedzających datę jej wydania, tj. z 1857 r. Można także przypuszczać, że mapę wykonano na podstawie wykazów kościołów, jakie niewątpliwie istniały w Kolegium Duchownym w Petersburgu¹⁰.

Na mapie pierwszej naniesiono granice administracji państwowej: granice guberni i powiatów, nie wyjaśniono tego w legendzie. Granice guberni zaznaczone sygnaturą liniową podkolorowano ręcznie, zaś granice diecezji narysowano wyłącznie kolorową linią. Patrząc na mapę widzimy wyraźnie linie podkolorowane, co nie znajdującemu bliżej problemu może sugerować istnienie na tym obszarze nie 6 a 10 diecezji, tym bardziej, że stolic diecezji nie wyróżniono pismem, tylko zaznaczono je mało widoczną sygnaturą. Rozgraniczenie diecezji, o których mowa w tytule, jest mało widoczne. Sprawa granic diecezji wyjaśniona jest dopiero w legendzie mapy drugiej, ale cztery odcienie koloru niebieskiego nie dają dobrego obrazu. Na żadnej z map nie zaznaczono granic dekanatów. Istnieją błędy w lokalizacji miejscowości. Nie jest to wina wykonawcy, a tylko braku szczegółowych map opartych na triangulacji.

Na mapie drugiej i trzeciej zrobiono dużą selekcję punktów sytuacyjnych, ograniczając się prawie wyłącznie do stolic guberni i miejscowości z obiektami sakralnymi. Pominięto także stacje pocztowe i fortece. Na mapie drugiej zaznaczono tylko drogi żelazne pomijając inne, a na mapie trzeciej nie uwidoczniło żadnych dróg. Takimi sygnaturami liniowymi, jak granice powiatów na mapie pierwszej, zaznaczono na dwóch pozostałych mapach granice guberni, nie obejmując tego w legendzie. Pozostałe sygnatury są takie same na wszystkich trzech mapach.

Oprócz tak bogatej treści, jaką naniesiono na mapę, autor wprowadził w wolnych miejscach, przy ramkach, tabele z informacjami uzupełniającymi. Tabela pierwsza wymienia wszystkich sześciu metropolitów mohylewskich z datami ich ingresu. Druga z nich objaśnia, że w sześciu stolicach diecezji istniały seminaria duchowne, a w Petersburgu Akademia Duchowna. Tabela trzecia jest statystycznym zestawieniem tego, co jest na mapie. Podsumowano liczbę kościołów parafialnych, filialnych, kaplic i klasztorów (z podziałem na męskie i żeńskie) w poszczególnych diecezjach i ogółem w metropolii. Podano także powierzchnię diecezji w

⁹ Ignatius Holowiński Dei Miseratione et S. Sedis Apostolicae gratia Episcopus Caristensis, Suffraganeus Coadiutor cum futura successione Archiepiscopi Mohiloviensis, Sanctissimi Domini PII Papae Noni et Ejusdem Sanctae Sedis Delegatus ad circumscriptionem Dioecesium Catholicarum in Imperio Russiaco: Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Nicolao Gorski Dioecesis Camenecensis Vicario Capitulari, Universo Venerabili Clero, atque omnibus Fidelibus Latini ritus in Gubernio Camenecensi degentibus 1850, bm.; Ignatius Holowiński Dei miseratione [...] in Imperio Russiaco. Illustrissimo et Reverendissimo Domino Gaspari Borowski Episcopo Luceoriensi et Żytomiriensi, universo Venerabili Clero atque omnibus Fidelibus Latini ritus in Guberniis Volhyniensi et Kioviensi degentibus 1850, bm.; Ignatius Holowiński Dei miseratione [...] in Imperio Russiaco. Illustrissimo et Reverendissimo Domino Casimiro Dmochowski Metropolitanae Ecclesiae Mohiloviensis Archiepiscopo, universo venerabili Clero, atque omnibus fidelibus Latini ritus in Archidioecesi Mohiloviensi degentibus, 1850, bm.

¹⁰ *Historia Kościoła*, t. II, cz. I.

milach kwadratowych i liczbę ludności katolickiej w diecezjach i ogółem w metropolii. W sumie przedstawiono na mapach prawie pełną informację o Kościele katolickim w Cesarstwie Rosyjskim. Brakuje tylko danych o duchowieństwie.

Pomimo zastrzeżeń, które wymieniliśmy, mapa P. Girsztowta przedstawia dużą wartość dla historyków Kościoła. Jest to pierwsza i jedyna mapa dla tego obszaru, której treścią są diecezje rzymskokatolickie z siecią punktów sakralnych. Wcześniejsze mapy, takie jak J. A. Rizzi-Zannoniego z 1772 r.¹¹ czy wydana w Rosji w 1805 r. *Stuarkuszowa mapa Cesarstwa Rosyjskiego* w podziałce 1:840 tys., uwzględniały punkty sakralne tylko w sposób marginesowy. P. Girsztowt wydał mapę wyłącznie kościołów katolickich w Rosji. Wykonanie i wydanie tej mapy było olbrzymim przedsięwzięciem i bardzo ważnym dla Kościoła rzymskokatolickiego na obszarze dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej. Do czasu opublikowania tej mapy zostały już w 85% skasowane klasztory na tym obszarze¹². Wcześniej zlikwidowano Kościół greckokatolicki, a obiekty sakralne tego Kościoła przeznaczono głównie na cerkwie prawosławne. Mapa ta miała więc olbrzymie znaczenie dla katolicyzmu równoznacznego z polskością. Stanowi ona niezwykle cenne i ważne źródło historyczne.

Po Girsztowcie już nikt nie podjął się wykonania takiej mapy dla tego obszaru, zarówno w odniesieniu do XIX, jak i XX wieku. W każdym razie nie ma na ten temat informacji.

Dostrzegając potrzebę opracowania nowej mapy dla badań naukowych, historycznych czy językoznawczych, przedsięwzięcia takiego podjął się dopiero ponad 100 lat później S. Litak. Owocem około 10-letniej pracy jest mapa kościołów parafialnych i filialnych dla całego obszaru Rzeczypospolitej w 1772 r.¹³

POLIKARP GIRSZTOWT'S MAP OF ROMAN CATHOLIC DIOCESES OF RUSSIA
PUBLISHED IN 1857
Sum m a r y

The article presents characterization of very interesting and unknown for historians and geographers map of archdiocese of Mohylev. As a matter of fact there are 3 maps and 3 tables full of various informations about Roman Catholic Church of Russia on the turn of the 19th century.

¹¹ J. A. Rizzi-Zannoni, *Carte de la Pologne divisée par provinces et palatinats et subdivisée par districts*, 1772.

¹² P. P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984.

¹³ S. Litak, *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 roku*, Lublin 1980.